

CONTRIBUȚII PROZODICE LA DESCRIEREA ȘI DELIMITAREA VARIETĂȚILOR REGIONALE ALE ROMÂNELI LITERARE VORBITE¹

ADRIAN TURCULEȚ*

1. Introducere

În timp ce geografia lingvistică (geolingvistica) a devenit de multă vreme principala metodă de cercetare a dialectologiei, geoprozodia, ca ramură specială a acesteia, este abia la începuturile sale.

Mai ușor de observat erau modificările dialectale ale *accentului* lexical, ca trăsătură esențială a cuvântului fonetic. În dialectologia română, accentul paroxiton (etimologic sau analogic) în unele cuvinte și forme, ca: *blăstăm/blăstem/bléstem*, *bólnav*, *dúșman*, *fírav*, *gíngaș*, *íncónjur*, *ínfășur*, *léșin*, *(a)míros*, *mășur*, *mírșav*, *spúrcat*, *strécur*, *Ștéfan*, este considerat ca fiind specific graiurilor dacoromâne de nord și vest (sau unora dintre aceste graiuri) în opoziție cu accentul oxiton caracteristic graiurilor sudice (muntenești). Se pare că se poate vorbi de o tendință a graiurilor nordice și, în special, a graiurilor ardelenesti, în care s-au notat și accentuări ca: *céva*, *cíneva*, *cíndva*, *cúmva*, *grádină*, *(mă) mărít*, *úndeva*, de a deplasa accentul spre inițiala cuvântului, favorizată de o trăsătură intonativă – rostirea emfatică², frecventă în aceste graiuri; cf. și sublinierea emfatică a unor cuvinte ca *ímpórtant*, *ínteresant*, *éxtraórdinar*, semnalată la vorbitori din diferite zone dialectale³. Asemenea accentuări caracterizează nu numai unele graiuri, ci ele apar și în vorbirea literară obișnuită, colocvială, a acelorași vorbitori.

O altă componentă prozodică (suprasegmentală), *intonația*, înțeleasă, aici, ca „melodie a vorbirii” (cf. Dascălu-Jinga 2001), adică mișcarea tonului

¹ This work was partially supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2298.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

² Unele cuvinte din prima serie au o încărcătură afectivă evidentă. Ulterior, rostirea emfatică s-a generalizat, așa cum s-a întâmplat și în cazul adverbului *nu*, în diferite arii.

³ Avansarea accentului este asemănătoare, în ultimele cazuri, cu accentul de insistență francez: *fórmidable*.

fundamental (f_0), care formează conturul melodic al unui enunț, a fost neglijată, din motive obiective⁴, de dialectologi, deși diferențele intonaționale la vorbitori aparținând unor zone diferite sunt percepute de nespecialiști și, în mod evident, de dialectologi, în calitatea lor de vorbitori ai unor varietăți ale limbii materne. Percepția acestor „accente” deosebite se exprimă prin formulări metaforice vagi, de tipul: intensitatea mai mare a accentului și lungirea vocalelor accentuate, la maramureșeni, „lasă impresia de «rar și apăsab»” (Tratat: 325); lungirea vocalelor accentuate „crează impresia de «cântat» și, uneori, de «emfază» a graiurilor transilvănene” (Tratat: 358).

Dezvoltarea în a doua jumătate a secolului trecut a unor metode și aparate performante de extragere a tonului/frecvenței fundamentale (f_0) și, mai ales, crearea ulterioară a unor programe informatice accesibile de segmentare și analiză acustică a vorbirii (de tipul *Speech Analyzer* sau *Praat*) au facilitat o dezvoltare impetuoasă a cercetărilor consacrate intonației. Ele au fost întreprinse, la început, mai ales de către foneticieni și se refereau la intonația limbilor standard.

S-a început la noi, ca și în alte părți, cu cercetarea acustică a intonației limbii de cultură, a rostirii standard. În cadrul Centrului de Cercetări Fonetice și Dialectale (apoi Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice), L. Dascălu-Jinga a întreprins din anii '70 ai secolului trecut cercetări acustice sistematice cu ajutorul sonagrafului, în vederea stabilirii modelelor intonaționale ale rostirii românești standard. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în numeroase articole și apoi expuse în câteva lucrări de sinteză (Dascălu-Jinga 1989, 1998, 2001, 2005). Adoptarea modelelor stabilite de L. Dascălu-Jinga ca norme standard în ultima variantă a gramaticii academice (Gramatica 2005) stabilește un punct de referință necesar pentru cercetările asupra intonației românești. A. Avram și L. Dascălu-Jinga au realizat și primele cercetări de intonație dialectală: în Muscel (Avram 1973), în Maramureș (Dascălu 1975), Bihor (Dascălu 1986a) și Țara Oltului (Dascălu 1986b). Unele monografii dialectale publicate mai recent (Turculeț 2002a, Botoșineanu 2007) au și un capitol consacrat analizei auditive și acustice a intonației locale.

Un amplu proiect de cercetare geoprozodică, având ca obiectiv înregistrarea modelelor intonaționale de bază (enunțative și interogative) ale varietăților diatopice ale limbilor romanice a fost inițiat la începutul secolului nostru de M. Contini: *Atlas Multimedia Prosodique de l'Espace Roman* (AMPER)⁵, la care a participat, pentru domeniul limbii române, o echipă de cercetători din Iași. Odată cu începerea anchetelor pentru AMPER-ROM[ÂNIA] și după modelul AMPER, am inițiat în anul 2007 și un *Atlas multimedia prozodic român* (AMPROM; cf. Turculeț, Botoșineanu, Minuț 2006; Turculeț, Minuț 2007; Turculeț 2013). Acest atlas a fost conceput în trei părți: prima parte este consacrată nivelului limbii literare vorbite, a doua parte,

⁴ Principalele motive sunt aspectele complexe, non-discrete (graduale) și extrem de variabile ale intonației și dificultatea (chiar imposibilitatea) analizei pur perceptive (auditive) a acesteia (cf. Contini 1992).

⁵ Din literatura amplă de prezentare a AMPER, menționăm Contini 1992, 2007, 2008, Contini *et al.* 2002, 2003; Turculeț *et al.* 2006, Turculeț 2007, Mairano 2011.

graiurilor dacoromâne și partea a treia, dialectelor aromân și meglenoromân⁶. Au fost anchetate circa 60 de puncte (inclusiv punctele pentru AMPER-ROM) din întregul domeniu al limbii române. Până la sfârșitul anului 2014, când proiectul a fost suspendat din lipsa fondurilor necesare, au fost prelucrate datele pentru prima parte a atlasului și, parțial, pentru celelalte două părți.

Consacrarea primei părți a AMPROM „limbii române literare vorbite” se bazează pe convingerea că normele variantei culte, numită în mod curent „limba română literară”, se realizează în cea mai mare măsură în limba scrisă, iar în vorbire, în special în situații formale, în așa-numita „limbă a distanței”. Variațiile diatopice, diastratice și diafazice ale limbii literare vorbite sunt evidente mai ales la nivelul segmental și suprasegmental (prozodic) al pronunțării, astfel că se pot distinge, în limba literară vorbită, o pronunțare *standard*, care respectă în cel mai înalt grad normele prescriptive⁷, și o pronunțare *curentă, cotidiană, colocvială*⁸, care permite o intruziune mai largă a elementelor de limbă vorbită, dar și a unor caracteristici ale limbii comune populare (cu cele două varietăți: muntenească și de tip nordic) sau chiar dialectale. Ultimele două tipuri de trăsături permit stabilirea unor arii pe care le vom numi *variante/varietăți regionale ale limbii literare*. Aceste arii dialectale, numite de E. Coșeriu „dialecte terțiare”, sunt considerate în limbi ca italiana, franceza, spaniola, aspecte regionale ale limbii de cultură: *italiano regionale, français régional, español regional*.

Pentru a surprinde variația, în primul rând diatopică, a intonației la nivelul vorbirii literare curente, au fost anchetați pentru AMPROM, Partea I, (cel puțin câte) doi subiecți cu studii superioare, vorbind în mod curent limba literară, din 25 de centre culturale ale țării (vezi harta 1).

Ne-am propus să prezentăm aici unul dintre aspectele specifice ale intonației „ardelenești”: conturul melodic al interogativelor totale neutre și, în special, conturul terminal al acestora, stabilind repartiția teritorială a acestuia pe baza datelor AMPROM I.

2. Intonația interogativelor totale neutre

În rostirea ardelenilor, dar, după cum se va vedea, nu numai a lor, intonația interogativelor totale are un contur melodic specific, mai ales prin conturul terminal (CT) – partea finală a enunțului, formată din ultima silabă accentuată și

⁶ O anchetă la istroromâni, reușită numai parțial din cauza condițiilor de lucru dificile, a făcut S. Marușca.

⁷ Rostirea standard nu este total lipsită de imixtiunea unor elemente nonstandard, care apar într-o proporție mai mult sau mai puțin redusă (Ciolac 1993, Turculeț 1993).

⁸ Iorgu Jordan (1956) distinge două variante ale limbii literare vorbite: o variantă *academică* și o variantă *familiară*. Eugeniu Coșeriu (1994: 112) vorbește, în planul lingvisticii generale, de limba exemplară *ideală*, care „este sau aspiră să fie” «sintopică», și de limba exemplară *reală*, care poate prezenta diferențe regionale. Pentru o discuție mai detaliată asupra variantelor pronunțării literare, vezi Turculeț 2016, p. 131–141.

urmată, în cazul unui cuvânt neoxiton, de una sau două silabe neaccentuate. *Conturul terminal descendent*, cu o coborâre a tonului pe ultima silabă accentuată, se opune celorlalte modele interogative, care au o urcare a f_0 pe această silabă și/sau pe silaba/silabele următoare, și, din această cauză, este relativ ușor de perceput ca o trăsătură specifică acestor vorbitori. Avem în vedere intonația „neutră” a enunțurilor interogative totale, adică fără reliefaarea expresă a vreunui constituent, numite de D.R. Ladd (1996/2012: 213–217) enunțuri cu focus larg (*broad focus*), spre deosebire de cele cu focus restrâns (*narrow focus*). Focalizarea unui constituent al sintagmei verbale duce la modificarea CT, care poate deveni, în cazul focalizării constituentului final, ascendent.

Figura 1 reproduce conturul melodic al interogativei totale *Pasărea vede nevasta?* în rostirea subiectului feminin (5) din Timișoara: sintagma verbală (SV) începe cu un ton jos pe silaba accentuată a verbului *vede* urmat de o ascensiune a tonului pe silabele următoare, care atinge vârful cel mai înalt pe silaba de dinaintea ultimei vocale accentuate, pe prima silabă a obiectului *nevasta*. Pe ultima silabă accentuată se produce coborârea specifică a f_0 până la nivelul minim, care se menține și în silaba finală. În interogativele totale negative, conturul intonațional este același, dar nivelul tonal cel mai jos se află pe adverbul *nu* și urcarea tonului în SV începe chiar pe silaba accentuată a verbului.

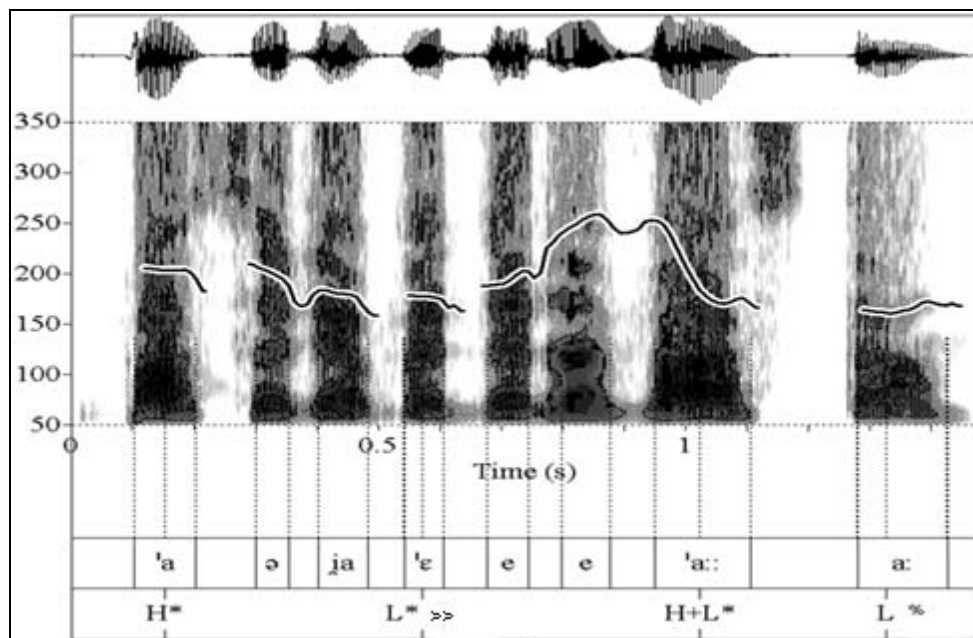

Figura 1. Timișoara (5). *Pasărea vede nevasta?* Sunt transcrise fonetic numai vocalele, iar accentele tonale sunt notate după sistemul ToBI.

CT „ardelenesc” al interogativelor totale are o variantă reprezentată în figura 2: mișcarea f_0 în cadrul SV este aceeași, cu excepția faptului că, pe atacul silabei accentuate finale, se produce un salt al f_0 , formând vârful tonal cel mai înalt al enunțului, după care urmează coborârea obișnuită a tonului pe silaba accentuată, continuată și pe ultima silabă. În ambele variante ale CT *descendent înalt*⁹, accentul tonal nuclear se află pe verb, iar emfaza interogativă se extinde pe întreaga SV. Între cele două CT: D (*descendent*) 1 și D2 se poate distinge o ușoară nuanță semantică: prin faptul că vocala accentuată finală începe pe un ton mai înalt sporește, într-o oarecare măsură, emfaza constituentului final. În fig. 1, reliefaarea obiectului (în cadrul emfazei interogative) se realizează prin lungirea vocalelor finale, mai ales a celei accentuate, pe care se produce și o modulație mai pronunțată a tonului.

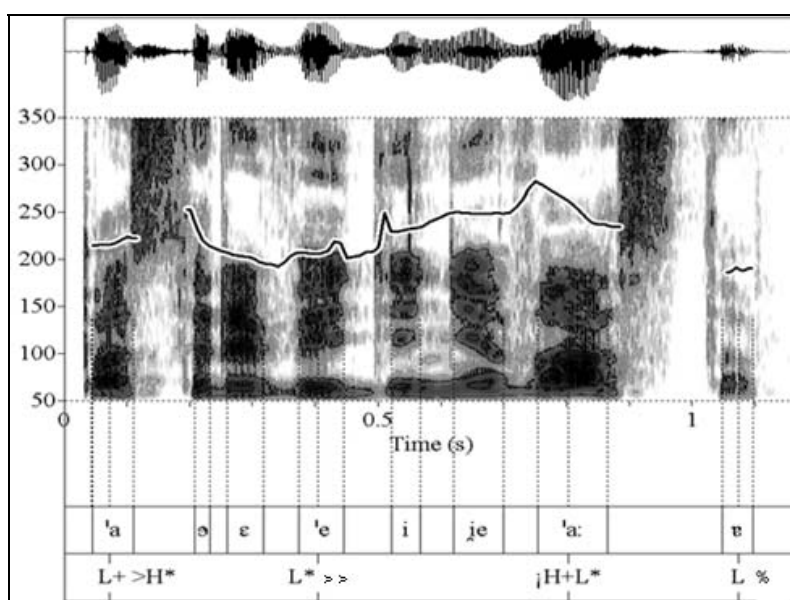

Figura 2. Chișinău (5). *Pasărea vede nevasta?*

3. Repartizarea teritorială a modelului interogativ ardelenesc și unele considerații pe baza acestuia

Problema ariei/ariilor CT descendent al interogativelor totale a fost abordată de noi, pentru prima dată (Turculeț *et al.* 2008), pe baza analizei auditive și articulatorii a unor date parțiale ale AMPROM: 9 enunțuri înregistrate de la subiecți cu studii superioare din 10 orașe: Baia Mare, Brașov, București, Chișinău,

⁹ L-am numit astfel (Turculeț *et al.* 2008), pentru a-l deosebi de CT descendent al enunțiativelor; propunem notarea lor prin H+L* (interogativ) și, respectiv, prin !H+L* (enunțiativ).

Cluj-Napoca, Iași, Oradea, Sibiu, Timișoara. Răspândirea celor patru CT distinse este reprezentată, în lucrarea citată, pe harta de la p. 19.

În cercetarea de față am putut stabili o distribuție teritorială mai exactă a CT descendent, pe baza rețelei complete a AMPROM I cu 25 de puncte, în care au fost incluse și cele 10 orașe anchetate până în anul 2008. În fiecare localitate au fost înregistrați câte doi subiecți: o femeie și un bărbat, având studii universitare nefilologice; la Bălți, Chișinău și Iași au fost anchetați câte trei, iar la Cluj-Napoca cinci informatori. În total au fost folosiți 55 de subiecți, iar corpusul analizat cuprinde 14 850 de enunțuri interogative totale afirmative și negative.

Pe harta 1 sunt marcate printr-un cerc localitățile în care a fost înregistrat modelul interogativ ardelenesc cu cele două tipuri de CT descendente descrise mai sus (D1 și D2). Simbolurile aplicate în cerc indică frecvența utilizării CT descendent în procente. În localitățile nemarcate au fost înregistrate modelele intonaționale cu CT standard: ascendent (pe final oxiton) și ascendent-descendent (pe final neoxiton), dar și alte modele, mai ales pe final neoxiton, dintre care CT ascendent extins (cu ascensiunea tonului extinsă de la silaba accentuată pe silaba/silabele următoare) sau ascendant pe final (cu tonul jos pe silaba accentuată, dar urcând pe silaba/silabele următoare)¹⁰.

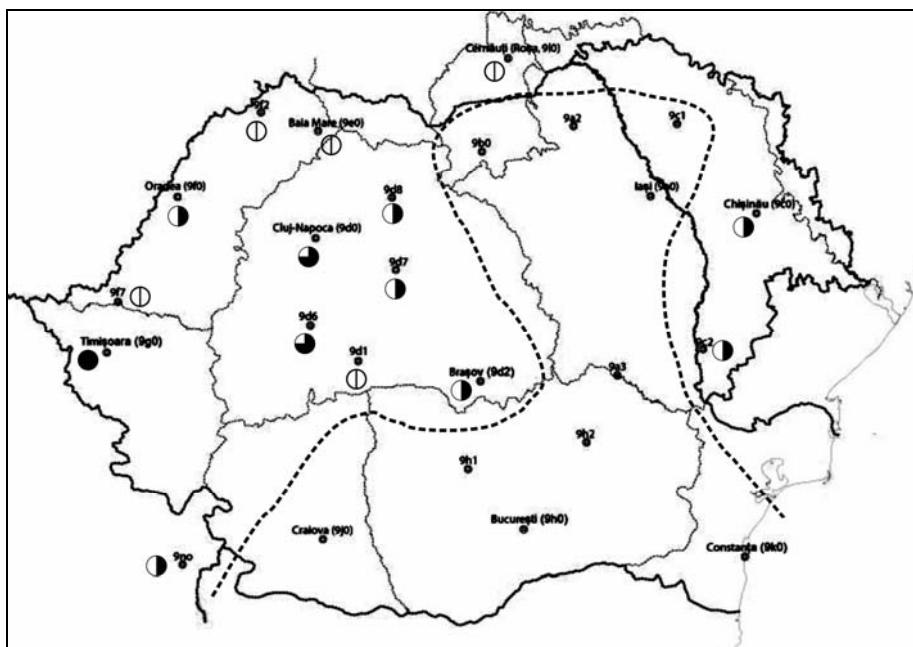
Se observă pe hartă două mari arii: una centrală, formată din graiurile muntenești (dar fără zona din sudul Transilvaniei atribuită, de obicei, acestor graiuri) și cele moldovenești (din Moldova de la dreapta Prutului) și o alta laterală, care înconjoară, ca un fel de cunună, aria centrală; ea este formată din zona masivă a graiurilor ardelenesti în vest și centru și din zona estică a graiurilor din Basarabia; cele două zone sunt unite între ele printr-o fâșie mai îngustă din Bucovina de nord (pe teritoriul Ucrainei). Aria CT descendent cuprinde cea mai mare parte a arealului dacoromân (14 din cele 25 de puncte). Am păstrat, cu toate acestea, termenul CT „ardelenesc”, pentru că acesta formează o arie compactă mai ales în graiurile din Transilvania propriu-zisă și din zonele adiacente: Maramureșul, Crișana, Banatul. Zona cu frecvența cea mai mare a CT ardelenesc cuprinde Banatul românesc și partea de vest a Transilvaniei propriu-zise, urmată de partea de est a Transilvaniei și de graiurile de tip moldovenesc din Basarabia, apoi de Maramureș și Crișana. Nu am consemnat pe hartă ocurența extrem de redusă a CT descendent la Craiova: 2 exemple la subiectul masculin și la Bălți: 2 exemple la informatorul 5 și un exemplu la informatorul 7¹¹.

Este bine documentat faptul că cea mai veche și cea mai importantă diferențiere în cadrul dialectului dacoromân, stabilită pe baza particularităților fonetice segmentale, lexicale și morfologice, este aceea dintre graiurile de sud (numite și subdialectul muntelesc) și graiurile de nord și de vest (numite și subdialectul moldovenesc)¹².

¹⁰ Pentru tipurile de CT atestate în AMPROM I, vezi Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013.

¹¹ Existența CT descendent în aceste două localități va putea fi confirmată de alte atestări din aceeași zonă în AMPROM, partea a II-a.

¹² Pentru numeroasele contribuții la problema repartiției teritoriale a graiurilor dacoromânești, trimitem la discuția din Turculeț 2002b: 75–87.

Harta 1. Linia punctată delimitează (spre sud) aria în care a fost înregistrat CT ardelenească.

● 100 %; ◐ 57 – 64.44%; ◑ 35 – 48.8 %; ◒ 16.3 – 28%

Puncte nedenumite pe hartă: 9c1 – Bălți; 9c2 – Cahul; 9a2 – Botoșani; 9a3 – Focșani;

9b0 – Câmpulung Moldovenesc; 9k0 – Constanța; 9h2 – Buzău; 9h1 – Târgoviște;
9j0 – Craiova; 9d1 – Sibiu; 9d6 – Alba Iulia; 9d7 – Târgu Mureș; 9d8 – Bistrița;
9f2 – Satu Mare; 9f7 – Arad; 9n0 – Bod (Serbia).

Distribuția teritorială a unei trăsături suprasegmentale importante, prezentată pe harta 1, deschide o nouă perspectivă în problematica delimitării graiurilor dacoromâne actuale, unind în aceeași arie graiurile munteneste și moldovenești și separându-le, totodată, de grupul graiurilor ardeleneste¹³. Ea oferă, în primul rând, un argument în favoarea opiniilor care susțin existența unui grup aparte al graiurilor transilvănene¹⁴. Persistența remarcabilă a modelelor intonaționale dialectale în rostirea limbii de cultură, pusă în evidență de harta de mai sus¹⁵, demonstrează *caracterul conservator* al intonației, datorat menținerii unor deprinderi primare ale

¹³ Variația diatopică la nivelul limbii literare colocviale reflectă, în principiu, ariile graiurilor dacoromâne.

¹⁴ Comparând intonația a două sate aflate de o parte și de cealaltă a Carpaților Orientali, în nord-estul Transilvaniei și în Bucovina, am ajuns la concluzia că între graiurile ardeleneste și cele moldovenești există o graniță prozodică (Turculeț 2012).

¹⁵ Pentru alte limbi, cf. Romano 2001a, 2001b, Lai 2002.

vorbitorilor nu numai fiziologice (de fonație, articulație), ci și psihologice (privind organizarea ritmică și informațională a enunțurilor)¹⁶.

Din perspectivă sincronică, relevând o arie comună muntenească-moldovenească, dar care nu include unele graiuri moldovenești din Basarabia și Bucovina de nord, harta probează caracterul relativ *independent* al geoprozodiei, al ariilor intonaționale, față de ariile trasate pe baza particularităților fonetice segmentale, lexicale, morfologice¹⁷.

În privința vechimii *ariei intonaționale muntenești-moldovenești* se pot emite doar ipoteze care nu se pot proba, în lipsa datelor despre intonația unor vremuri de mult revolute. Având în vedere, pe de o parte, caracterul conservator al intonației și, pe de altă parte, independența relativă a ariilor prozodice în raport cu ariile dialectale „clasice”, nu pare total hazardată ipoteza existenței acestei arii dintr-o perioadă anterioară secolelor al XV-lea – al XVI-lea, când sunt atestate particularități fonetice, morfologice și lexicale care arată separarea dintre graiurile muntenești și moldovenești¹⁸.

Cât privește aria discontinuă a CT descendent, o ipoteză plauzibilă pare a fi aceea că intonația ardelenescă „s-a revărsat”, peste partea de nord a Moldovei (numită mai târziu Bucovina), până în ținuturile dintre Prut și Nistru¹⁹.

În starea ei actuală, aria intonației ardelenesci pare a fi supusă unui proces nu atât de restrângere, cât de disoluție treptată din interior. De altfel, CT descendent nu este și nu a fost, probabil, niciodată singurul mod de intonare a întrebărilor totale, el fiind înlocuit cu CT ascendent în cazul focalizării constituentului final. Acest fapt facilitează influența modelelor intonaționale cu CT ascendent, promovate de relația cu vorbitori munteni și moldoveni, de mass-media și, nu în ultimul rând, de instrucția școlară în care se cere elevilor, începând cu primele clase, să citească întrebările din lecturi cu ridicarea tonului la final²⁰, acolo unde se pune semnul întrebării.

Cu excepția Timișoarei, în nicio altă localitate conturul melodic ardelenesc nu este general, după datele noastre, în rostirea neutră a interogativelor totale. Există diferențe mari de frecvență între subiecți; de exemplu, la Cluj-Napoca: inf. 5 – 67.77%, 6 – 58.88%, 7 – 33,7%, 8 – 30.74%, 9 – 93.7%²¹. Frecvența relativ redusă în unele puncte se datorează faptului că, la unii subiecți, CT descendent a

¹⁶ Posibilitatea vorbitorilor de a recunoaște și de a modifica *în mod conștient* modelele intonaționale pe care le folosesc este mult mai redusă decât în cazul altor particularități lingvistice.

¹⁷ Aceeași constatare a fost făcută pentru catalană (Fernández Planas *et al.* 2015).

¹⁸ Cu privire la delimitarea graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea și vechimea diferențierii dintre „subdialectele” nordic și sudic, vezi Gheție, Mareș 1974, Gheție 1994.

¹⁹ Chiar dacă nu suntem de acord întru totul cu teoria lui A. Philippide privind formarea dialectului dacoromân, nu putem să nu remarcăm asemănarea ariei intonaționale discutate aici cu aria (ramura) *banato-transcarpatină* stabilită de savantul ieșean.

²⁰ Cf. Gramatica 1963: p. 477: „Intonația de tip interogativ se caracterizează prin ridicarea tonului la sfârșitul unei unități independente și este specifică interogativelor totale”.

²¹ Variația modelului interogativ la subiecții din Cluj-Napoca a fost cercetată de noi în *Modelul interogativ ardelenesc și avatarurile sale la intelectualii ardeleni*, comunicare ținută la al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, septembrie 2016).

fost înregistrat într-o proporție redusă (Târgu Mureș: inf. 6²² – 0.37%, Bistrița: 6 – 2.22%, Cernăuți: 6 – 2.59%, Cahul: 6 – 15.5%, Oradea: 5 – 21.1%) sau nu a fost înregistrat deloc (inf. 5 din Arad, Brașov, Satu Mare, inf. 7 din Chișinău și inf. 6 din Bor). În mai multe cazuri, femeile se dovedesc a fi mai conservatoare decât bărbații, dar sunt și cazuri în care bărbații sunt mai conservatori. CT descendent este mai rezistent la interogativele totale negative, probabil datorită frecvenței mai reduse a acestora față de interogativele totale afirmative.

4. Confirmarea datelor geoprozodice prin analiza statistică

Pentru o evaluare mai obiectivă a percepțiilor auditive și vizuale (obținute prin examinarea traseelor f0), cercetătorii pot recurge la calculul matematic în vederea stabilirii raporturilor numerice dintre curbele intonative²³. Într-o cercetare mai veche (Turculeț *et al.* 2008: 55–59), am recurs la stabilirea „distanței/apropierii prozodice” dintre București și celelalte 9 puncte anchetate, calculând cu ajutorul formulei lui Pearson coeficienții de intercorelație ai contururilor melodice medii ale celor 9 enunțuri rostite, pe de o parte, de către cei doi subiecți din București, pe de altă parte, de către informatorii din celelalte localități.

Intercorelațiile calculate în acest fel reflectă forma și direcția de mișcare a curbilor melodice, dând o evaluare matematică a asemănării/diferenței globale dintre două curbe; asemănarea maximă are indicele 1, pe care deosebiriile îl reduc procentual; în cazul unor deosebiri mari, proporția este negativă (de exemplu, -0.6 este coeficientul de corelație al interogativelor negative din Timișoara în raport cu București), ceea ce arată că cele două contururi nu sunt, de fapt, comparabile.

Coeficienții de corelație ai contururilor enunțative (afirmative și negative) nu prezintă diferențe mari nici între informatorii din aceeași localitate și nici între localități: indicele distanței prozodice medii dintre București și celelalte 9 localități este de 0.81. În schimb, în cazul interogativelor totale²⁴ (afirmative și negative), indicii arată diferențe mari între informatori – de exemplu, în cazul interogativei *Nevasta vede un căpitan?*, subiecții din Brașov au indicii 0.72 (5) și -0.36 (6) – și, mai ales, între localități: indicii de corelație medii între București și celelalte puncte sunt 0.22 la interogativele afirmative și -0.095 la interogativele negative. Cele mai mari „distanțe prozodice” față de București le prezintă localitățile Timișoara, Chișinău, Cluj-Napoca, Oradea și, mai ales la interogativele negative, Baia Mare și Brașov.

Dacă am reprezenta „distanțele prozodice” stabilite în acest fel pe o hartă, în cazul interogativelor, această hartă ar fi asemănătoare hărții 1, cu cele două arii: centrală și „ardelenească”, aceasta din urmă fiind formată de localitățile Timișoara,

²² Informatorii feminini au numere impare, iar cei masculini numere pare.

²³ Procedeu utilizat inițial în didactică, pentru însușirea intonației limbii engleze (Hermes 1999).

²⁴ Diversitatea mai mare a contururilor interogative față de cele asertive pare a fi comună multor limbi (cf. Cruttenden 1994: 161–165).

Chișinău, Cluj-Napoca, Oradea, Brașov, Baia Mare; Sibiu (cu indicele mediu de 40.5) ar face tranziția între cele două arii, fiind totuși mai apropiat de zona centrală.

Dacă ținem seama de toate cele patru modalități avute în vedere (enuțiative afirmative și negative, interogative totale afirmative și negative), distanțele prozodice medii față de București ar fi, în ordine crescândă: Iași 0.70, Sibiu: 0.63, Craiova: 0.62, Brașov: 0.51, Baia Mare: 0.49, Oradea: 0.33, Chișinău: 0.31, Cluj-Napoca: 0.29 și Timișoara: 0.18. Aria ardelenescă (cu distanțele prozodice cele mai mari) s-ar reduce la Timișoara, Cluj-Napoca, Chișinău și Oradea. Sibiul aparține net zonei centrale, iar Brașovul și chiar Baia Mare (aceasta în ciuda distanței spațiale) se apropie de zona centrală.

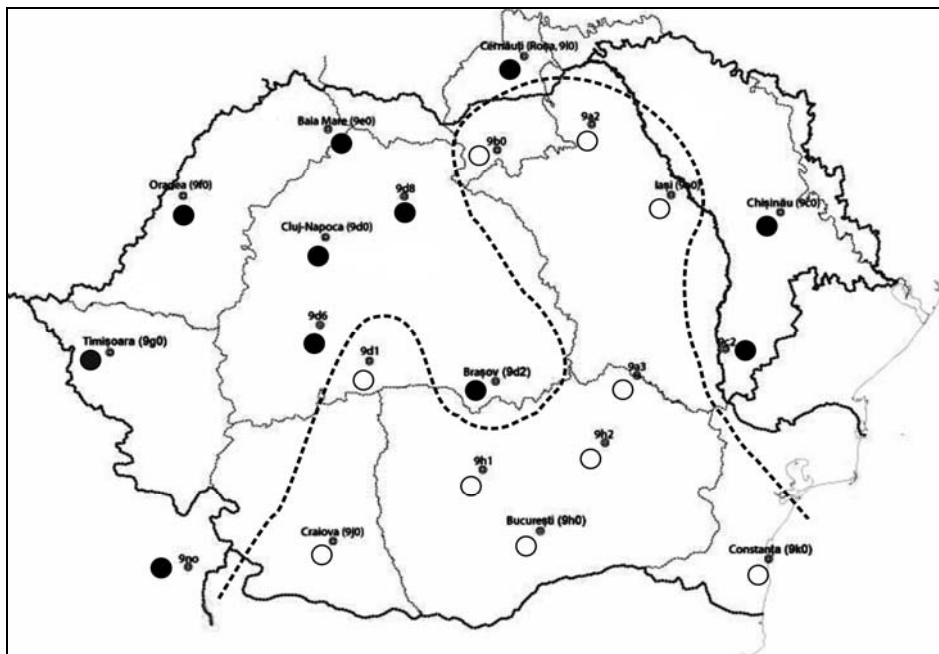
În cadrul proiectului AMPER, după stabilirea modelelor intonaționale, se are în vedere, în a doua etapă, realizarea unei „tipologii intonaționale a varietăților romanice” cu ajutorul „dialectometriei prozodice”, care să permită evaluarea automată a distanței intonaționale a acestora (Contini 2008: 16 ș.u.). În acest scop s-au elaborat în ultimii ani mai multe tehnici de analiză statistică a unor mari corpusuri de date prozodice. Unul dintre programele cele mai noi este ProDis, realizat la Laboratorul de Fonetice al Universității din Barcelona, care a fost aplicat la varietățile limbii catalane, comparate între ele și cu alte varietăți romanice ale galicianei, sardei, italienei (Fernández Planas 2016, Fernández Planas *et al.* 2015).

În cadrul proiectului *Romanian and Spanish Contrastive Intonation Analysis. A Sociolinguistic Approach (SoRoEs)* s-a realizat (de către o echipă mixtă spanioloromână) o abordare dialectometrică a datelor AMPROM I cu ajutorul ProDis, ale cărei rezultate au fost prezentate la workshop-ul *Approaches to sociolinguistics aspects of Romanian and Spanish intonation* (21–22 octombrie 2016), organizat de Departamentul de Cercetări Interdisciplinare Socio-Uman al Universității „Alexandru Ioan Cuza”; varietățile regionale ale limbii române literare au fost comparate, atât între ele (Roseano *et al.* 2016), cât și cu unele varietăți spaniole, catalane, friulane, sarde și italiene (Fernández Planas *et al.* 2016).

Rezultatele analizei dialectometrice a varietăților regionale ale limbii române literare sunt identice sau foarte asemănătoare cu cele prezentate de noi mai sus:

- enunțiativele prezintă o variație redusă și nu permit trasarea unor arii clare;
- în cazul interogativelor totale afirmative se conturează două blocuri transpuse pe harta 2 în două zone mari: una centrală (muntenească-moldovenească) și alta „periferică” (cea pe care am numit-o mai sus aria CT ardelenesc); Sibiul face parte din zona centrală, dar ca o diviziune aparte a acesteia pe dendogramă;
- interogativele negative prezintă aceeași distribuție din harta 2, dar Cernăuți, Baia Mare și Bistrița formează un subgrup aparte în cadrul grupului ardelenesc-bucovinean-basarabeian;
- harta care prezintă distribuția tuturor enunțurilor (asertive și interogative) este identică cu harta 2, ceea ce reflectă ponderea deosebită a diferențelor mari de la interogative;
- cele două mari blocuri (pe hartă: arii) se subîmpart în subgrupuri care reflectă asemănarea mai mare dintre unele localități; de ex., în cadrul ariei

ardelenești a interogativelor (afirmative + negative): Bistrița – Baia Mare; Cernăuți – Chișinău – Cahul; Bor – Cluj – Timișoara; Oradea – Alba Iulia – Brașov.

Harta 2. *Linia punctată delimitează două mari arii intonaționale: una centrală (cu cercuri goale) și una laterală (cu cercuri înnegrite). Pe hartă sunt trecute 21 de localități.*

Este evidentă marea asemănare dintre rezultatele obținute cu ajutorul analizei dialectometrice (ProDis) și rezultatele la care am ajuns în cercetările noastre din 2008 și actuale: cf. hărțile 1 (realizată cu mijloacele geolingvisticii clasice) și 2 (rezultat al analizei dialectometrice). Singura deosebire între cele două hărți este includerea în zona centrală de pe harta 2 a Sibiului, care, și după calculele noastre, ocupă o poziție intermediară între cele două mari arii.

5. Concluzii

Neglijată mult timp, din motive obiective, geoprozodia poate aduce contribuții importante la descrierea variației diatopice, atât la nivelul dialectelor și al graiurilor, cât și al variantelor regionale ale limbii standard. În special cercetarea intonației poate deschide perspective noi asupra caracterizării și delimitării variantelor dialectale. Datorită caracterului conservator al intonației și independenței relative a ariilor intonaționale, acestea trebuie să fie luate în considerație pentru descrierea și delimitarea varietăților diatopice.

Cercetarea noastră cu privire la răspândirea teritorială a unei particularități importante a intonației ardelenesti (CT descendent al interogativelor totale neutre) relevă existența a două mari arii intonaționale în rostirea literară colocvială: o arie centrală muntenească-moldovenească și o altă arie, formată din zona largă corespunzătoare graiurilor ardelenesti, care se extinde peste Bucovina de nord până în Basarabia. Aceste arii, stabilite cu metodele geolingvisticii clasice, sunt confirmate de analiza statistică și dialectometrică a datelor.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1973 = Andrei Avram, *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel*, în „Fonetica și dialectologie”, VIII, p. 43–64.
- Botoșineanu 2007 = Luminița Botoșineanu, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa.
- Ciolac 1993 = Marina Ciolac, *Cu privire la exprimarea orală a unor intelectuali în context formal*, în „Fonetica și dialectologie”, XII, p. 73–79.
- Contini 1992 = Michel Contini, *Vers une géoprosodie*, în *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak* (Bilbao, 1991), Bilbao, Publ. Real Academia de la Lengua Vasca, p. 83–109.
- Contini 2007 = Michel Contini, *Le projet AMPER: passé, present et avenir*, în Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lidia Coimbra (ed.), *Actas das I Jornadas Científicas AMPER-POR*, Universidade de Aveiro, p. 9–19.
- Contini 2008 = Michel Contini, *Vers une typologie intonative des variétés romanes*, în Adrian Turculeț (ed.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 13–18.
- Contini et al. 2002 = Michel Contini, Jean-Pierre Lai, Antonio Romano, Stefania Roulet, Lurdes De Castro Moutinho, Rosa Lidia Coimbra, Urbana Pereira Bendiha și Suzana Secca Ruivo, *Un projet d'atlas multimédia prosodique de l'espace roman*, în *Proceedings of the International Conference Speech Prosody 2002*, Aix-en-Provence, p. 227–230.
- Contini et al. 2003 = Michel Contini, Jean-Pierre Lai, Antonio Romano, Stefania Roulet, *Vers un atlas prosodique parlant des variétés romanes*, în J.-C. Bouvier et al. (eds.), *Mélanges offerts à X. Ravier*, Toulouse, CNRS – Université de Toulouse – Le Mirail, p. 73–84.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura Știința.
- Cruttenden 1986 = Alan Cruttenden, *Intonation*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dascălu 1975 = Laurenția Dascălu, *Observații asupra intonației graiului din Maramureș*, în „Fonetica și dialectologie”, IX, p. 77–91.
- Dascălu 1986a = Laurenția Dascălu, *Asupra intonației graiului din Bihor*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVII, 3, p. 221–239.
- Dascălu 1986b = Laurenția Dascălu, *O intonație sud-carpatică în Țara Oltului*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXVII, 1, p. 24–49.
- Dascălu-Jinga 1989 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Rumänisch: Intonationsforschung und Prosodie. Intonation et prosodie*, în *Lexikon der Romanistischen Linguistik (RLR)*, Band/Volume III, Tübingen, Max Niemeyer, p. 7–13.
- Dascălu-Jinga 1998 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Intonation in Romanian*, în Daniel Hirst și Albert Di Cristo (eds.), *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 239–260.
- Dascălu-Jinga 2001 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic.

- Dascălu-Jinga 2005 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Organizarea prozodică a enunțului*, în *Gramatica* 2005: 902–946.
- Fernández Planas 2016 = Ana Maria Fernández Planas, *Aspectos de ProDis. Una nueva herramienta para el análisis dialectométrico prosódico*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation”, Iași, 21 octombrie 2016.
- Fernández Planas *et al.* 2015 = Ana Ma. Fernández Planas, Paolo Roseano, Wendy Elvira Garcia, Ramon Cerdà Massó, Lourdes Romera Barrios, Josefina Carrera Sabaté, Dorota T. Szmidt Syerikow, Sabela Labraña Barrero, Eugenio Martínez Celdrán, *Cap a un nou mapa dialectal del català? Consideracions a partir de dades prosòdiques tractades dialectòmicament [Towards a New Catalan Dialectal Map? Considerations from Dialectometrically Obtained Prosodic Data]*, în „Estudios de fonética experimental”, XXIV, p. 258–286.
- Fernández Planas *et al.* 2016 = Ana Ma. Fernández Planas, Adrian Turculeț, Paolo Roseano, Anca Bibiri, Wendy Elvira García, Ramon Cerdà Massó, *Distancias prosódicas entre diferentes puntos de la Romania europea actual*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation”, Iași, 21 octombrie 2016.
- Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție 2000 = Ion Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție și Alexandru Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.
- Gramatica 1963 = *Gramatica limbii române*, publicată sub auspiciile Academiei, vol. II, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academiei.
- Gramatica 2005 = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române*, vol. II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- Hermes 1998 = D.J. Hermes, *Measuring the Perceptual Similarity of Pitch Contours*, în „Journal of Speech, Language, and Hearing Research”, 41, p. 73–82.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Ladd 1996 = D. Robert Ladd, *Intonational Phonology*, Cambridge University Press.
- Lai 2002 = Jean Pierre Lai, *L'intonation dans le parler de Nuoro (Sardaigne)*, Thèse de doctorat en sciences du langage, Centre de Dialectologie, Université Stendhal-Grenoble 3, 2 vol.
- Mairano 2011 = Paolo Mairano (coord.), *Intonations romanes*, în „Géolinguistique” – Hors série n° 4.
- Romano 2001a = Antonio Romano, *Variabilità degli schemi intonativi dialettali e persistenza di tratti prosodici nell'italiano regionale: considerazioni sulle varietà salentine*, în A. Zamboni *et al.* (eds.), *La dialettologia oggi fra tradizione e nuove tecnologie*, Pisa, ETS, p. 73–91.
- Romano 2001b = Antonio Romano, *Analyse des structures prosodiques des dialectes et de l'italien régional parlés dans le Salento: approche linguistique et instrumentale*, Lille, Presses Univ. du Septentrion.
- Roseano *et al.* 2016 = Roseano Paolo, Adrian Turculeț, Ana Ma. Fernández Planas, Anca-Diana Bibiri, Wendy Elvira Garcia, Ramon Cerdà Massó, *Prosodic distances among Romanian varieties*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches to Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation”, Iași, 21 octombrie 2016.
- Tratat 1984 = Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, *Tratat de dialectologie românească*, Valeriu Rusu (coord.), Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Turculeț 1993 = Adrian Turculeț, *Variantele regionale ale românei standard*, în „Fonetica și dialectologie”, XII, p. 179–198.
- Turculeț 1999 = Adrian Turculeț, *Introducere în fonetica generală și românească*, Casa Editorială Demiurg.
- Turculeț 2002a = Adrian Turculeț, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

- Turculeț 2002b = Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Turculeț 2007 = Adrian Turculeț, *Un nou atlas lingvistic romanic: AMPER*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LVIII, p. 203–213.
- Turculeț 2012 = Adrian Turculeț, *Există o limită prozodică a graiurilor ardelenesti?*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie* (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010), Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Scriptor, p. 410–439.
- Turculeț 2013 = Adrian Turculeț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPROM)*, în „Fonetica și dialectologie”, XXXII, p. 157–172.
- Turculeț *et al.* 2008 = Adrian Turculeț, Luminița Botoșineanu, Ana-Maria Minuț, Ioan-Constantin Mladin, *Aspects de la variation diatopique de l'intonation au niveau de la langue roumain standard*, în Adrian Turculeț (org.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et român*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013 = Adrian Turculeț, Anca-Diana Bibiri, Andreea Mironescu, *Modele intonaționale ale interogativelor totale în AMPROM. Poziția emfazei interogative*, în *Dialectologie, geolingvistică, fonetică*, în *Lucrările celui de-al Cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 27–28 septembrie 2013), editori: acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 71–85.
- Turculeț, Botoșineanu, Minuț 2006 = A. Turculeț, L. Botoșineanu, A.-M. Minuț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPROM) – un nou proiect de integrare în dialectologia romanică*, în *Comunicare interculturală și integrare europeană*, volum îngrijit de Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Alfa, p. 283–290.
- Turculeț, Minuț 2007 = Adrian Turculeț, Ana-Maria Minuț, *De la AMPER la AMPROM*, în Luminița Hoarță Cărăușu (coord.), *Rezultate și perspective actuale ale lingvisticii românești și străine*, în *Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul „Zilelor Universității «A.I. Cuza»*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 349–361.

PROSODIC CONTRIBUTIONS TO THE DESCRIPTION AND DELIMITATION OF REGIONAL VARIETIES OF THE SPOKEN LITERARY ROMANIAN

ABSTRACT

Our contribution, based on data of AMPROM I, searches the spatial distribution of terminal descendant contour of neutral yes-no interrogatives in spoken Romanian current standard. It reveals the existence of two major intonation areas: a central area Wallachian-Moldavian and another area of Transylvanian dialects that extends across northern Bucovina up in Bessarabia. These areas are confirmed by statistical and dialectometrical analysis. Prosodic areas show relative independence to dialectal areas of classical geolinguistics and open new perspectives in describing and delimitation of dialectal areas.

Keywords: *intonation, geoprosody, regional varieties of Romanian, AMPROM, dialectometry.*